

Петро МАЦЬКІВ,

orcid.org/0000-0002-1853-5375

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови*

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) petro_matskiv@ukr.net*

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ КОТОВИЧ ВІРИ ВАСИЛІВНИ «ОЙКОНІМІЯ УКРАЇНИ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН»¹

Одним із пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики є вивчення мови як джерела культурно-історичної інформації. Історія різних мовних явищ і фактів взаємодії з історією культури, історією народу. Світосприйняття нації загалом визначається не тільки раціонально-логічним осмисленням світу, але й спогляданням, відчуттям і оцінкою, які реалізуються через найменування, завдяки чому можна стверджувати, що вони відіграють важливу роль у культурно-філософському сприйнятті життя нації. Вони є справді лінгвокультурологічним феноменом, що функціонує в комунікативному просторі мовної особистості й відтворює своєрідний національний колорит, співвідносячись з системою культурно маркованих цінностей і уявлень (вербалізованих знаків культури, культурного коду нації).

На сучасному етапі мовознавці дедалі частіше застосовують лінгвокультурологічний підхід до вивчення мовних явищ. Із його появою лінгвістичні студії збагатилися новим понятійним апаратом, методами, експериментальними процедурами, що дало змогу по-новому трактувати проблему вербалізації інформації в процесі пізнання навколишнього світу, способи репрезентації мовних одиниць у людській свідомості та їхню участь у збереженні й передаванні знань. Такий підхід значно розширює межі дослідження, зосереджуючись не тільки на денотативно-сигніфікативному аспекті мовного знака, але й на лінгвокультурологічному (когнітивному за сутністю). Саме така дослідна парадигма обрана авторкою рецензованої монографії.

У першому розділі «Теоретично-методологічна база ономастико-культурологічного дослідження ойконімного простору України» дослідниця аналізує історико-географічний та ономастичний аспекти вивчення українського ойконімного простору як підґрунтя їхнього лінгвокультурологічного потрактування, з'ясовує базові поняття та

терміни дослідження, торкається дискусійних проблем ономастики, зупиняється також на методах лінгвокультурологічного опрацювання назв поселень.

В. Котович цілком слушно пов'язує історико-географічні та ономастичні студії із засадами (точніше передвісниками) лінгвокультурологічного підходу (проаналізовано чи окреслено праці науковців різних часових періодів (М. Максимовича, Я. Головацького, І. Франка, М. Кордуби, М. Сумцова, Я. Рудницького, А. Білецького, Л. Гумецької, К. Цілуйка, Ю. Карпенка, О. Стрижака, Є. Отіна, М. Худаша, Д. Бучка, В. Лучика).

Ономастичні дослідження українського ойконімного простору, як зазначає авторка, засвідчують споконвічність заселення краю українцями-автохтонами; міграційні процеси, супроводжувані перенесенням іменувань рідних осель, вказують на тяглість історичної пам'яті. У більшості назв національний колорит збережений, але і втрачений сьогодні активно відроджується, попри всілякі перешкоди та політичні суперечності; штучні, ідеологічно марковані назви, минають разом з епохою, яка їх народила.

Торкаючись питання семантичності / асемантичності оніма, науковець окреслює цю проблему так: «Семантичні характеристики апелювальної та пропріальної лексики суттєво різняться між собою. Не варто шукати спільних критеріїв для семантичного аналізу і всієї онімної лексики: в різних класів онімів вони не збігаються. Ойконім можна розглядати з трьох позицій: він побутує 1) як адміністративно-територіальний знак; 2) у мовленні як назва конкретного поселення; 3) іноді в художньому тексті і зрідка в мовленні як конотативна одиниця. У першому випадку ойконім не має реального значення, виконує номінативну функцію <...>. Ойконім як назва конкретного поселення в мовленні наділений енциклопедичною (історичною, лінгвістичною, культурологічною, географічною та інше), частково (вибірково) асоціативною інформативністю та своєрідною

¹ Котович В.В. Ойконімія України як лінгвокультурний феномен : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2020. 448 с.

семантикою <...>. Ойконім як конотативна одиниця в художньому тексті і в мовленні може приймати на себе різноманітні культурні конотації» (с. 69).

На думку В. Котович, лінгвокультурологія не може підмінити ономастичного обґрунтування власних назв, позаяк вказує на культурні основи та скеровує мовні теоретичні дослідження в площину людиноцентричного, національного, духовного, сприяє поглибленому студіюванню культурного компонента. Ще один аргумент, чому лінгвокультурологічні пошуки мають доповнювати, а не підмінювати ономастичних студій, зводиться до того, за авторкою, що культурологічна інформація, закодована в ойконімі, есплікується зазвичайна синхронному зрізі. Однак діяхронний аналіз доводить, що протягом періоду свого побутування ойконім нерідко зазнає суттєвих фонетико-морфемно-словотвірних змін (часто за гіперкорекції різномовними писемними джерелами). Отже, ономастика постійно орієнтована на синхронно-діяхронний вектор дослідження, позаяк тільки за такого підходу можна забезпечити об'єктивність отриманих результатів. «І власне тому слід говорити про лінгвокультурологічний підхід в ономастиці, а не про лінгвокультурологічну ономастику», – висновує дослідниця (с. 64).

В. Котович вибудовує методіку лінгвокультурологічного підходу до ономастичних досліджень, компонентами яких є мовний (лексико-семантичний, структурно-словотвірний, етимологічний, синхронно-діяхронний, стратиграфічно-просторовий) + культурологічний (матеріально-духовний, соціально-, етно- та національноорієнтований) аналіз назви кожного окремо взятого населеного пункту. Не викликає заперечень й структура лінгвокультурологічного портрета астіонімів сучасної України: *ядерна зона* (теперішня назва міста, його локалізація); *ближня периферія* (генеза астіоніма); *дальня периферія* (характеристика етимона); *інтерпретаційна зона* (контroversійні тлумачення, народна етимологія, конотоніми, дескрипції, дотична до назви енциклопедична інформація тощо) (с. 83).

За згадану методікою досліджена типологія онімного та апелятивного коду астіоніма у другому та третьому розділах монографії. В астіонімах онімного коду простежено мотивацію антропонімами (відомими або реконструйованими давньослов'янськими іменами-композиціями, давніми відкомпозиційними іменами, відапелятивними особовими власними назвами). У назвах низки міст засвідчено християнські імена засновників,

що демонструє активний в українському вжиткові церковно-християнський іменник; проаналізовано назви міст, які є репрезентантами гідронімного, мікротопонімного, оронімного, хоронімного, ергонімного кодів.

Астіоніми апелятивного коду, за спостереженням авторки, зберігають у своїх основах лексеми, які визначають смисловий зміст назви поселення, демонструють багату історичну, географічну, етнографічну, світоглядну інформацію, нерідко є мовними реліктами, реконструкція яких уможливлена саме побутуванням тої чи іншої назви міста. Такі бази, експлікуючи відомості про природні особливості місцевості, про об'єкти, створені людиною, демонструють давній пласт лексики, рідко коли вживаний (а то й не вживаний) сьогодні, – народну географічну термінологію: *гуляй-поле*, **буринь*, **деражня*, *коломия*, **коростень*, *полонь*, *рень*, **сторожинець* та інші.

Розглянуто апелятиви іншомовного походження, закодовані в назвах українських поселень, що репрезентують контакти українців з іншими етносами і є прямими свідками здатності мови творчо використовувати елементи інших топонімів систем для свого розвитку.

Досліджено ойконіми, які іменувалися за груповими назвами осіб, отриманими мешканцями за характерною прикметою місця їхнього поселення, етнічною належністю, службовим становищем (професією), а також у знак пам'яті про малу батьківщину. Ці одиниці, як стверджує В. Котович, репрезентують культуру іменування обжитого українцями простору, прагнення зберегти в назві етнічні та професійні ознаки першопоселенців.

Моделювання лінгвокультурологічних портретів українських астіонімів дало змогу, на нашу думку, простежити генезу, особливості функціонування, культурно-історичну та національно-етнічну зумовленість кожної з 461 назв міст України.

У четвертому розділі «Ойконімний простір України як репрезентант засадничих лінгвокультурологічних категорій» описано категорію темпоральності в лінгвокультурології, топонімні форманти темпоральності, розглянуто духовність у дзеркалі ойконімної номінації, їхню образність, символічність.

Як зазначає авторка, передумовою темпоральних досліджень в ойконіміці стали здійснювані синхронно-діяхронні (структурно-словотвірні та лексико-семантичні) студії, які дали змогу назвати топонімівні афікси не тільки засобом деривації, але й формальними виразниками темпоральності ойконімів.

Дослідниця аналізує топонімоторчі форманти, які вказують на давній або відносно новий час заснування поселення. Так, давня ойконімія України представлена архаїчними моделями на *-jъ (*-j-a, *-j-e): *Любомль, Путивль* та ін.; утвореннями на -ів (<*-овъ), -ин (<*-іпъ): *Васильків, Чернігів, Бату́рин, Малин* та ін.; ойконімами на -ичі (<*-ітj-і): *Боратичі, Будятичі* (комоніми) та ін.; -івці (<*-овьсі), -инці (<*-іпсьі): *Ваши́вці, Дунаївці, Копичинці* та ін.; -ани/-яни (<*-ану/*-janу): *Бережани, Сокиряни* та ін.; назвами старожитніх поселень на -ськ/-цьк (<*-ьскъ): *Волочиськ, Луцьк* та ін.; -н-(а, е, о) (<*-ьн): *Дубно* та ін.; -ець (<*-ьсь): *Кролевець, Сторожинець* та ін.; -иця (<*-іс-а): *Вижниця, Дубровиця* та інші. Тоді як новий час формування суфіксальної української ойконімії засвідчений зазвичай назвами поселень на -івк-а: *Авдіївка, Дружківка, Кадіївка, Миронівка* та ін.; -к-а: *Каховка, Мар'їнка* та інші (с. 382).

Проаналізовано ойкокультуроніми, утворені від назви освяченої церкви або церковно-християнської події (*Богоявленка, Вознесенськ, Святотроїцьке, Покровськ* та інші), від колективних назв осіб, поіменованих за належністю до парадії, церкви, монастиря (*Воскресинці, Різдяни* та

інші). До них примикає група ойконімів, утворених від мікротопонімів, мотивованих апелюваннями на позначення сакральних споруд, їх частин або пов'язаних з ними об'єктів, місць проживання осіб релігійного сану; від загальних назв, які первісно вказували на належність об'єкта церковнослужителям, тощо (*Біла Церква, Крилос, Пастирське* та інші); назви, мотивовані лексемами *рай, хрест, всесвятий, святий* та інші (*Райгород, Хрестівка* та інші) тощо.

Розглянуто ойкокультуроніми, які опосередковано відтворюють духовно-ціннісні орієнтири українців з першим компонентом *Бог-, Бого-, Богу-, Бож-* та інші, а також ойкокультуроніми, трансформовані зі слова-знака у слово-образ, слово-символ.

Опрацювання наукової літератури з сучасної лінгвістики і суміжних з нею галузей духовно-культурного, гуманітарного знання, використання мовного матеріалу з архівних джерел, лексикографічних праць, глибокий комплексний аналіз, – все це привело автора до вагомих результатів і переконливих висновків. Монографія Віри Котович «Ойконімія України як лінгвокультурний феномен» є помітним внеском у розвиток лінгвокультурології та ономастики.